

Naiv kérdés

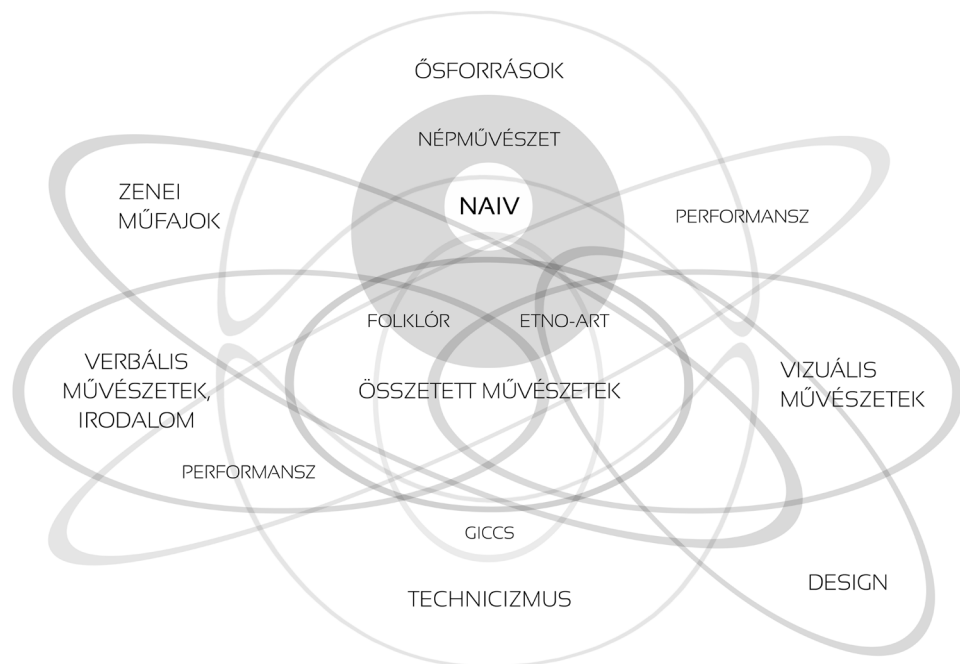
A jelző viselkedése a művészetek erőterében

Mikoron mindenknek lőn magasságos akadémiaja, és oly ritka a kedves bolt-felirat (Virágegyetem), a naivok ebből a jóból kimaradnak. Változik a képzetlenek naivitása is, kockán az ártatlanság, ha üzlet lehet a naiv alkotás.¹ Mégse tegyünk úgy, mintha a naivnak csak eszmei értéke lehetne. Kérdés, kitart-e a közlésvágy eredeti természete, ha a tapasztalatok leverik a szűz világlátást.

Kirakodóvásár. A kedély spektrumán angyali, nyers, munkáiban népi archaikus grafikus barátomat fűti a makacs naivítás. Csakhogy nem kap megrendelést. Don't be a baby! – pózol a húsofazék mellől odatévedt ismerősünk –, lép tovább. Helyben lebukik, ő írt ki más pénzén gyermekrajz pályázatot családról, szabadságról, forradalmakról, királyokról, szentekről, barátságról, kirekesztésről, másság-toleranciáról. Keresik a fogásokat. Háló kifeszítve, a madárcák belerepülnek. Értékelik a rajzokat, csalódás, megdicsőülés, kezdődnek a bajok. Ahol nem cél a tiszta örömszerzés és a készségfejlesztés, hanem átnevelési cézzal zajlanak az akciók, ott már induláskor gáncsolják az őszinteséget.² Lenézik az éretlen, érdek nélküli gyermekit, az egyetlen és igazán naivot, a kifejezésformájára magától rátaláló képzeletet. Elmagyarázza a szakma is, hogy mit tartson a naiv kérdésről a felnőtt társadalom – ha fölnőtt és olvas. Véljük, hogy a naiv művészetről jól megragadható a közkép. Ábránd ez, Ábel Amerikában. Tamási Áron hőse a vasgyárban nekiáll, és kovácsol egy csillagot. Megcsillan a székely virtus, Ábel kanyarít is hozzá egy ragyogó elméletet. Ugyan, nem kell az eredeti naiv fantázia, nem biznisz. Az átejthető naivítás, az igen, így üzletszerűen sztárolható az álnaiv siserehad.

Egyik folklór-lemezemen eszkimó gyerekek egy velőcsont két végét fújvaszívva ütemre lihegnek és kacagnak, párosító torokéneket utánozva.³ Naiv? Eredeti. Alig játszunk már a természet muzsikáival, újratanuljuk az altatókat is. Ott a tengernyi tiszta forrás, eredeti őanyag. Átkomponálva levetkőzi naivítását. Lehet belőle misztériumjáték, daljátékos népszínmű, táncszvit, bábjáték. Szellemileg lehetne naiv, de formailag már messze jár, fordítva visszatetszőbb. A zene jól példázza a naivítás előtt magasodó üveghegyet.

Reméltem, hogy találok a naiv alkotásra kimunkált képletet, ami száz sornál gyorsabban modellezi a naiv kategória elhelyezkedését, kapcsolódásait az összművészetek galaxisában. Nem akadtam megfelelőre, noha a szakavatottak legjobbjai, művészettörténészek, kutatók, műkritikusok, tanulmányaikban érzékeltesen megfogalmazták a rendszert.⁴ A modellihiány okát kereshetnénk a filozófia-központú hét szabad művészet⁵ sémájában. Az antikvitásból örökölt ódon tagolást, művészetfelfogást követi a középkori iskolás illusztráció. A részletkérdések diagramjaival egyre többet találkozunk napjainkban, de a téma összefüggéseinek nagyobb merítésű fölvázolásával nem.

A naiv szellemiség magját körülvevő szférán látszik, hogy szinte valamennyi műfajjal kölcsönhatásban lehet. Itt forog a népművészet és a folklór övezete, kultúrák szerint nagyobb-kisebb vonzerővel, innen örökíti tovább formajegyeit a népi képzőművészet forrásából táplálkozó etno-art⁶ a design felé. Az ősforrások íve hajdan még átkarolt minden térbeli-időbeli megnyilvánulást. Mára visszahúzódott, vele szemben a technicizmus, bár még mindig sok kapcsolata marad, elszakad az ősforrástól, „új eredetiség” képződik, az ősitől távolodva. Áthatják egymást az ágazatok, a zene mindent átjár. (Ne alapozzunk az olyan leegyszerűsítő lexikalitásra, hogy a népzene naiv művészek játsszák.) Testvére, a performansz metszetét alkothatná a képletnek, hiszen itt találjuk az énekelt eposzokat, a regöléssel rokon rítusokat, a sámán egyszemélyes protoszínházát, a primitív törzsi és újprimitív művészet kelléktárát, a legtöbb határesetet,

élen a bábművészettel. Egymásra vetülnek, egymásba hatolnak az írásbeli-gondolati és érzékszervi tartományok is, az összetett műfajok, a színjátszástól és a filmművészettől erre, fokozottan. A naiv kisugárzásától nem mentes a tervezőművészet, a tárgykultúra, az építészet sem.

A szakírók még hivatkoznak egy kutatói tételre, miszerint szociológiai kérdés, ilyen indítékú a képzetlen személy alkotása, s naiv, ha tényleg csak ösztönös, művészeti tanulmányoktól érintetlen. Többről van szó, személyes karakterről, látás- és alkotásmódozokról: a közös népi jelrendszerű, a népművészetből kilépő, a naiv tárgyias felfogású, a spontán expresszív, a belső látású naiv realisztikus és a népi kisrealista alkotásmódról.⁷ Egyesítve a kettőt, a naivok életrajzaiból kiderül, hogy példák, minták, atyai, baráti buzdítás, társasági siker és ellentétük, a magány, kirekesztettség, kisebbségi lét, hátrányos helyzet is előhívhat naiv alkotói válaszokat. Okozhatna szerencsétlen, nem művészi megnyilvánulásokat, a szakpszichológia hathat erre hitelesen, kibillentve, kimanipulálva negatív helyzetéből a személyt. A módszerek között ott a zene-, mozgás- és művészeti terápia mint lelki, érzelmi egyensúlyra segítés. Rátalálás az életútra, az ottmaradás, a tovább- és visszalépés kényes téma. Ki tudja, hogy az alkotót milyen „alternatív életstratégia” mozgatja még.⁸

Az ösztönös, naiv, spontán, primitív, outsider, alkalmi, kocaművészet, dilettáns, vasárnapi, non-professional, alternatív, laikus, műkedvelő, amatőr és autodidakta meghatározások és fogalmak között kell eligazodni.⁹ Nem mehetünk biztosra, mert sem kultúrák, nyelvek és korszakok szerint, de sorsonként, életkoronként sincsenek határozott körvonalak. Közhely, hogy az önkifejezést több összetevőjű, kategóriákon kívüli elhívás is okozhatja, ha az őstehetség, született tehetség, latinul még *natus*, az újlatin franciában *naïf*, *naïve*. Az utóbbi 200 év során, Schiller után kifordult sarkából a naiv szó értelme. Szerinte még „naivnak kell lennie minden igazi zseninek, különben nem zseni”.¹⁰ Óvatosan hát a jelzők nyakló nélküli alkalmazásával, a művészeti élet tornából fölmentett kaszkadőrreinek tumultusában, a devalváló tévésorozatokban. Utópia, hogy a világháló közösségi felületein az önismeret-hiányos fűzfapoétákat, fércművészeket Bulgakov kaján mágusának deleje föloldja közízléskínzó üzelmeik elkövetése alól. Bezzeg a folyóiratoknál...

Mélységek, magasságok

A naiv művészetek testét az ősképletek, ősmotívumok adják. Lelkét az őснаив szellem. A régészettel összedolgozó művészettörténet a megmondhatója, melyik kultúrában, hol és mennyire szakadt el a magas és a mély művészet. Csak az lehet igaz, hogy a paraszti a magas művészetet utánozza? A fordított kísérletek sokaságát ismerjük a klasszikusoktól. Precízen vizsgálható, milyen arányban és hol mennyire tartotta meg a közöset, hogy végül a primitívől szívjon tovább élő spirituszt a szalonok művészete.

Közmegegyezés alakult ki abban, hogy a naiv művészet különleges érték. Sorsszerű fejlemény státusszimbólum szerepe a néppel még így-úgy kapcsolatot tartó, városiasodó értelmiség lakásaiban. Van, ahol szervesen illeszkedik a környezetébe, van, ahol idegen csecsebecse, máshol nosztalgikus élmény maradt az összejáró társaságnak újra és újra fölfedezni a naiv eredetét.

Kis kalauz a forrásokhoz. Elöl a naiv keresztény népi képzőművészet az elrajzolt kis ikonokkal és a velük rokon üvegfestményekkel. Itt-ott találkozhatnak a még múzeumba nem vitt, le nem cserélt, primitív feszületekkel, piétákkal az eredeti helyükön.¹¹ Ezek a műtárgyak fedik föl a mesteremberek és a képzetlen alkotók közötti árnyalatkülönbségeket. Némelyik idol őshazáinkba röpít. Az alakos kapubálványokat már megette az idő.

Tipikus anyag a figurális pásztorfaragás, ahol az ősi absztrakció és a gyakorlatias formszervezés együtt él használati tárgyon, juhászkampón, csanakon, népi hangszereken, és még nem vált el az organikus díszítőművészettől. A hagyomány a sajátos helyeken és szerepben megtartotta az ilyen tárgyalakotást (pl. a dudafejeket), a fazekasságnál az alakos kalotaszegi és székely kályhacsempe-dúcok faragásában. Áthatott a céhek formakincsére és a céheken kívüli mesterekére. A síkban dolgozó népi művészek egy része a karcolt, vésett és spanyolozott figurák beállításával rokon emberábrázolást alkalmazta, ismerjük ezeket a pandúr és betyár vagy csikós és kedvese, zenészbanda zsánereket, ahol a legfőbb jellemzők szerint keverednek a szemből, oldalról vagy hátulról ábrázolt alakok, a félprofil ritka. Átköltözik a naiv festményre az ornamentális felfogás másik fajtája, az áttört, figurális padtámlák absztrakciója. Mindez egységet mutat a népköltészet szimbolikus világával.

A naiv alkotások körében indokolatlanul kevés szó esik a népszokások műtárgyairól. A teoretikus simán elfogadja a kortárs művészetben mára széles körű „alternatív, naiv” interakciós irányzatok érvényességét, ám nem kezeli helyén a népi alakoskodás faragott-festett álarcait, pl. a tarkán fölszalagozott, „turka”-kecske bábalakot, amit bármelyik fantáziadús mutatóványos elirigyelhet. Műfaji rokona, a sokadik kézműipari busómaszk viszont már jelzi, hogy hol a határ a naiv megformálásnál, ugyanígy a tömegével pingált náncsinénis jeleneteknél. Egzisztenciális alapon az alkotás már életvezetés is, nem csak belső kifejezőkényszer.¹² (A „fine art” graffiti-majmoló ákombákom tömegtermelésénél ez eltérhető) A kicsik világában az otthon készült játék, csutkababa, kenyérlovacska, csuhéangyal és a betlehemezéshez farigcsált és festett „pásztorok imádása”, jelenet a Szent családdal, apró jászollal, barmokkal a naiv látásmód első leelőhelye volt sokáig. Utóbbit nyilván egy helyi ügyes kezű ekecsölte. Ezen a szinten bármi előfordulhat: türelempalackban kálváriajelenet.

A parasztnépiség, a népi és eredeti naivság nem egybevágó és kizárólagos. Naivnak bizonyult nem egy régi daloskönyv-illusztrátor vagy templomdíszítő festő (asztalos), aki hol csetlett-botlott az ecsettel, ha alakos mennyezet- vagy karzatkazettát festett ki, hol lényegre törően absztrahált, s lehetett lendületes virtuóz is tollal, ecsettel, mint a *Szentsey-daloskönyv* miniatúra. Az ilyen korhű

stílusok a hiteles társai az archaikus szövegelemeknek. A kategóriát gazdagítják a régi fóliánsok alaposan elrajzolt, de néprétegek viseleteit hűségesen bemutató színes vízfestményei, afféle íródeák-ügyeskedések.

Láttuk, van olyan naiv festészet, grafika és szobrászat is, ahol a személy a hagyomány folyamata nélkül, pusztán belső készletéből farag vagy fest. Előképzet ő is használhat, templomi példákából, felsőbb köröknél látott biblikus, bukolikus, profán vagy drámai témákat, ábrázolásokat ültethet át saját világára, vagy a maga környezetét, lelkivilágát bontja ki.

A naiv műtárgy értékét nemcsak a főként széles néprétegből vétetett alkotó egyéni tehetsége adja, hanem munkáinak dokumentumsúlya is. Gyakran időben is egyberántja a lényegét, sűrített fázisokban mutat történéseket a helyi élet és az emberélet fordulóiról a bölcsőtől a koporsóig.

Östehetségek és a pingált akol

Még a szikár Kassák Lajost is foglalkoztatta az „östehetségek” jelentkezése, bár tévesen ütköztette a hagyományos kézművességgel, azt múzeumba utalva. Nem láthatta a folyamat mai kifutását. „A nagy népművészet alakulása megállt, és előlépnek az egyéni alkotók, akik nem tagadják meg népi származásukat, de láthatóan más a mondanivalójuk és más a formanyelvük is.”¹³ Átélessel számol be egy 1934-es kiállításról. Naiv munkás lelkesedése a legtávolabb áll kora sznobizmusától, a munkásmozgalmitól is, mi több, erősen kritizálja a csak rombolni képest, utalva az erőszak izmusaira.

Indokolt újra és újra átgondolni az esztétikai naiv, a tehetség és a közösség viszonyát, mert ugyanerről a tárlatról Veres Péter úgy ír, mintha a kihasználástól féltene övét. A két háború között mintegy félszáz ismert művész és szakértő szólalt meg östehetségügyben igen különbözően – többek között: Andrassy Kurta János, Bernáth Aurél, László Gyula, Lyka Károly, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Vaszary János és Viski Károly. Három évtizeddel később, hogy a kiemelkedő művészek felfigyeltek a naiv művészetre. A személyes ösztönzésnek is volt eredménye pl. Gulácsy Lajos és Mokry-Mészáros Dezső (1871–1970)¹⁴ között. A világot járt Mokry néha gauguini fogásai, egyéni déli és keleti vizuális szinkretizmusa (jól megfért az életképi kifejezéssel) föltűnő lehetett a XX. század eleji Magyarországon. Ma groteszk szürrealisták forrása.

Szecessziónk idején a romlatlan modort kereső alkotók és műtörténészek egy részét erősen foglalkoztatta a „pásztorok művészkedése”. Malonyay Dezső több példát is bemutat *A magyar nép művészete* című könyvsorozatában.¹⁵ Ide kívánczok, hogy a szegénysorból kibontakozó „poeta natus” Sinka István juhászbojtár volt gyerekként. Pásztorfaragásra hajazó arasznyi szobrocskáját költői szándékával egybevágóan faragta már férfiként, „hogy minden lázadást fába vájjak” – írja *A szobor neve: Kenyérszegő* című versében.¹⁶

A magyar naiv művészet hullámai tényleg lázadást jeleznek. A második hazai hullám a parasztvilág tönkretételének évtizedeivel esett egybe. Kapaszkodás az eltűnőbe. Arra utólag is alkalmas volt a folyamat, hogy belőle a naiv művészetről kirajzolódjanak a párhuzamok és eltérések más országok és földrészek naiv művészetével és szakirodalmával.¹⁷ A sokszor megcsodált európai (horvát, lengyel, olasz) naivok túl kimódolt, stílusista, profi meseillusztrációkra emlékeztetnek; a lendületes latin-amerikaiak forrongó koloritja bizonyos erőltetett modernnek hat, hasonlóan a romakultusz produkcióihoz.

A naivhoz közeli képzőművészet, a totális rendszerek hőskultuszában lógott ki leginkább a sorból, az 1940-es, 50-es években dekadens formalistának tekintett körben, a tudatosan naiv jegyeket választó Anna Margit festőművész a szürreális abszurditásában gyermekien szélsőséges, lelki tartalmakat hordozó műveivel. Absztrakciója személyes és ősi vonulata a kifejezéstörténetnek, érinti a társadalmi mélyből jövők attitűdjét. Nem sugallva közvetlen befolyást, párhuzamként Oláh Jolán (1932–2005) cigány festő lehetne az, akire elmondható, hogy képei az egyedi ösztönösség őszinte alaprétegét képviselik, mint a primitív szentkép és pléhkrisztus festőké. Kiáradhatna Nolde, Miró, Munch, talán Anna Margit irányába. Festészete e feltevés nélkül is izgalmas, témáiban is önálló, míg az utánzóké már nem. Berki Viola festőművész stílusát fedezhetjük fel Orsós Teréz néhány képén. Itt még nem kifejezett a naiv népi (paraszti), naiv cigány kettősség. Erőltetett külső elvárás a túlszínezett irány a cigány művésztől, úgy vélvén, ez a karakter része (vagy a támogató környezet befolyása). Sztereotípiá. Rájátszva a modorra, elvész a naivitás. Mozgásban a helyzet, a kutatás és a roma intézményesítés előrehaladott.¹⁸

Az előttünk járók korán fölfedezték az ösztönös naivok és a képzett művészek stíluspárhuzamait. Gyovai Pál primitív mészkő szobrai jutnak eszembe, amit egy 1972-es naiv kiállításon láttam a Nemzeti Galériában. Az ősmonolitok absztrakcióját megidéző „fiatalkorú” újprimitív szobrászat él ilyen neolitikus közzel. Nagy hatást tett kortársaimra. Nem volt elég nekik kiállításon megismerni a naiv, népi, primitív alkotóvilág csodáit, hanem művelni is akarták, hiszen „a városok építészeti dzsungelébe és a termelési programok rendszerébe épült emberben ugyanannak az egyedüllétnek az érzése jelentkezik, ami a primitív művészet és kézművesség csodálatos közösségi alkotásaiban öltött testet”.¹⁹ Az útkereső és azt megtaláló nomád nemzedék a 70-es, 80-as években áthatolt a rendszer labirintusán. Széttépett kultúránk újrafelfedezését elszánt, határtalan kíváncsiság kíséri máig. A tájékozódást a legjobb esztéták, fotósok, kutatók munkái valamiféle értékataszterként jelzik a cselekvő kulturális önvédelemhez.²⁰ A legjobb könyv se pótolja a gyakorlatot, a kézművesműhely-tapasztalatot, a faragó és más részirányú népművészeti alkotótáborok inspiráló világát. Már megint a népművészet. Mi köze a naivhoz? Egy töről fakadnak. Ki tudja, mikor bújlik elő a népi kézművesből a naiv képzőművész, és fordítva, ha még eleven a hagyományos közeg. (Példa: Kalotaszeg, Ketesd, a híres sarkányos-ornamentális faragású fedeles kiskapu. Felső sarkában alakos dombormű, itt ráadásul

népmesei-mitológiai háttérrel: a garabonciás kötőféket vet a sárkány fejére, és meglovagolja.) Remek találmány a művésztelep előképű népművészeti kézműves alkotótábor. 1977-ben Tokajban ismertem meg Hoppál Mihályt, aki a szívtulipán szimbolikát körüljáró, példákkal illusztrált előadásában világossá tette az ornamentális formák figurális hátterét. A mintának vett jelkép erőteljesen nemi töltetű, telitalálat. Megfejtés: oda az édenkerti naivitás. Előfordult közöttünk több értelemben is naiv, népi, avantgárd, zseni és fakezű, fahangú, még fafejű alak is, akin a táncház és az etno-art közös öröme sem segített. Az ÜGY szemellenzősei nem világosodtak meg, amikor 1987-ben az irodalmi és közéleti csalitban Csoóri Sándor Nicolai Hartmann-t idézte, hogy az elszemélytelenítő érában alkotói alanyiságát megvilágítsa: „még a közösségi szellemet se közösségi tudat hordozza, hanem individuális”.²¹ Válasz azoknak, akik a tehetségek áttörését csak a szükségszerűség tükrében nézik, arra bízzák. A mozgalomként fölfogott népiséget a hivatalosság kisebb részét képező plebejus ideológusok, művészpolicisták, általában őszintén „pártfogolták”, mint a szocializmus bár narodnyik szagú, de pozitívan egzotikus fejleményét, a paraszti naiv kérdést tételesen is elintézve: „Nálunk a naiv művészek többsége azokból a paraszttehetségekből verbuválódott, akik már nem találták meg helyüket a változó falu életében.”²² A cselekvő, szimpatizáns művészek, folkloristák, gyűjtők kritikus tömege azért mégis a bedobozolhatatlanokból állt. Ebben a körben elvárás volt a zenész, népművész mester, népi képzőművész és az etno-art felé mozduló alkotó iránt: mutasson esélyt. Leégtek volna a tehetségtelenek? Nem úgy a! A pártirodák és tanácsstermek falainak is szükségük volt azokra az ügyetlenül is színpompás életképekre, amik megmutatták, hogy a mi (orránál fogva vezethető, naiv) népünk derűsen, dalolva építi a szocializmust a „pingált akolban, alomban”, ahogy Nagy László jellemezte.

Korunk. Megérkezett a harmadik naiv hullám is – bár ne jött volna! Ez már nem is lázadás, nem a „dolgozó nép” megosztásának a következménye, de mégis a becsapottságé, a hanyatlásé. Tömegesen nyomulnak a léha élet naivításba csomagolt giccsideái, pálmafák, koktélok, a nagypolgári konformizmus utáni vágyakozás, kavarogva a szittyia igazságosztás delíriumával. Ráadásul ma még kevesebb kritikával illetik a naivnak minősített valamit, a naivnak minden kását elnéznek. Kinek van ehhez gyomra? Kihagyunk pár kiállítást, hiába, a világhálón csak ott keveredik a silányság a minőségi munkával – szar a májjal. Az esztétika szélhámosai pedig évtizedek óta fennkölt szavakkal magasztalják a blódlit. A sznobéria élvez, már nem ismeri fel a különbséget remek és vacak között, ha a szaksajtó meg nem írja. Alig.

A sznobokat mintha nem érdekelné, hogy rajongásuk tárgya milyen valójában? Odáig módosul a minden igyekezete ellenére földhözragadt „márkafüggő”, hogy a zsenit sem az értékeiért kedveli, hanem a stigmáiért. Kiállítás 1986 körül. Ez nem a te bérházad? – súgja társának jótét sznobunk, Román György festőművész felszínes tévedésből naivnak, szurrealistának tekintett, igazából telje-

sen egyedi, kategóriákon kívüli képe előtt. Jellemzőbbek rá ezek a megközelítések: „önálló életet élő univerzum” és „látnoki realista”.²³

Kedvelt témája a művészetkritikának az olyan művész, aki a naivval kacérokodó formanyelvet választotta. Szűkebb metszetben, a keramikus szobrászok között van, aki csak fölveszi a modort, és hajtja egy életen át, mint Benczédi Sándor a góbéságot, Németh János az archaikus, középkori formavilágot, Kovács Margit a népiesnek látszót. Tágítom a kört, hiszen a grand artnak mindig is köze volt a primitív, a népi és a naiv forrásokhoz. Az említhetők széles köréből kiemelve gondoljunk Csontváry szimbolikus, formai felfogására vagy Pekáry István néha egészen megtévesztő modorára. A jelenhez közelítve, Samu Géza szobrásznak nem kellett semmilyen modort kitalálni, utánozni, a vérében volt a naiv hangvétel, Schéner Mihály festő-, szobrász- és „kalapgyűjtő” művész, mániás játékoságától vezérelve lépett erre az útra. Szabados Árpád, a mindenféle értelemben kivételes grafikusművész mást is akart, mint amit rajztudásával adhat, és a szabad, határtalan gyermeki absztrakciót, a „normatagadó” mentalitást hozta vissza művészetébe, teljesen átalakult.²⁴ A paradicsomi ősvágy alkalmilag ki-kitör más rendkívüli alkotón is, járt már így Gyulai Líviusz, Kő Pál, Keresztes Dóra. Elhív ez a magatartás a mesék, mondák, balladák, népi imák hangulatába. Az eredeti látványvilágból merítő szimbolikus illusztráció közelebb visz a mélyréteghez. Az archaikus naivot újra felfedező könyvvel találkozni ezért is élmény,²⁵ ha már a folkloristát és az adatközlőt nem ismerheti az olvasó. Épp olyan emberismeret, azonos rezgés kell a naiv művész megismeréséhez is, mint közeledni a folklór forrásához. Ezt Kallós Zoltánt kísérve figyelhettem meg. Gyűjteményében sok naiv szövegelemleket találunk, nemcsak hangfelvételen, hanem fazekasmunkákon is.²⁶ A népi szürrealizmus összetett csodáit. Némely esztéta azonban ódzkodik a szürrealizmustól. Pálfalusi Zsolt Hitel esti előadásán tűnt fel, hogy ez neki diabolikus hanyatlás. Aztán másoknál is fölleltem. Védekezni kényszerülve is hiba az általánosító dekódolás; az előre gyártott spekulatív modellhatások elterelik a természetes önkifejező fantáziáról a figyelmet.²⁷

Vidám temető a rezervátumban, vágyálmok a bérkaszárnnyában

Amikor kiadták Kovács Ákos *Feliratos falvédők* kötetét inkább megmosolyogták a nyomott vagy hímzett giccset ahelyett, hogy valóságfeltáró vonását nézték volna. Lehetne naiv, gondoltam, de csak a szó mai, közkeletű értelmében az, valójában elszúrt nevelési útmutató, kispolgárosodó műparaszti pop, art nélkül, legföljebb esendő. Lehetne naiv, mindene megvan hozzá, a temetői tréfás feliratok műfaja is, és mégsem. A néprajzi gyűjtők figyelmét nem kerülte el a sírverspárhuzam. A halállal, ördöggel kiszűrő népmesehős a „magas” művészetben is sokra vitte. Aztán szembejött velem a máramarosi Szaplonca csiricsaré temetője naivnak tartott emberábrázolásaival, fordításból megismert felirataival, és

elpárolgott a rokonszenvem. Sajnos akkor már tudtam, hogy az archaikus derút mutató, kedves, vidám ortodox románság a diktatúra alatt egyszerűen rátette a mancsát görögkatolikus testvérei templomára. Az örök turistát ez már nem érdekli. Máshol is úgy röhög az eredetin, temetői kínrímen, vőfélymondókán, csujogatáson, mint a rezervátumi bennszülöttkabarén. Valamiféle fölényhelyzetbe képzeletben magát, élvezzi balgatag mivoltát – másra vetítve! Mire föl? Mintha nem lenne a városi etnónak ilyen-olyan százalmas kinövése. Itt is módosul a naiv, érzelmösen riszálgat a giccsel, fele sem igaz, a bércaszárnyák, lakótelepek és képernyők fogságában tahó bűnromantikává torzulnak az álmok. Öltözészekrény-kultúra terjed, magazinképek kúsznak a falakra és ajtókra. Régi és új ismerőseim divatból, nosztalgiából kialakított lakás-enteriőrjeire gondolok, naiv relikviát csak a néprajzhoz vonzódóknál látok. Az élettől sodortatva, a pozíció, a procc álmodern allűrök, a lecsúszottság és illúzióvesztés, a sínretettségek, az identitásvesztés eltorzítja a naivok iránti nemzeti figyelmet. Külsőséggé válik a naiv népiség, az antimodern konzervativizmus, a bio, zöld, organikus „polgárosodás”. „A festészetben különösen a táj- és történelmi festészet képviselőit szokták a leginkább ’nemzeti’ festőknek tartani; de az ő képek mellett mindenképpen érdemes még kiemelni a ’naiv művészet’ reprezentánsait, akiknek legnagyobb része azáltal lesz a népi és nemzeti jelképe, hogy műveinek tematikájában és látásmódjában a paraszti életforma és szemlélet jelenik meg” – írja Kapitány Ágnes és Gábor.²⁸ Könyvük az 1990-es évek változásait vizsgálja. Ilyen a népiség utánzása a hivatali-ipari szférában, amely már nem a paraszti szemlélet kifejeződése, csak külső ábrázolása. Mi marad végül, tán az *én is csinállok valamit* gyermeki dacmotívuma? Az eredetiség sem állja már sokáig a konzumitás ostromát – a gyerekrajz kreativitásától várt ősi-új paradigma és program nem mindig hasznosítható, válaszkörünknek csak ösztönző alap lehet.²⁹

Igazi naiv művészetben ma már nem bővelkedünk. Még ezek a kis lázadások is elenyészhetnek, ha azt látjuk, hogy mindenünnen a tökéletest hirdető termék ragyog a megszeppent naivra. A pop-art olyan népszerű, hogy előfordul a legújabb naiv művészek kifejezés-kultúrájában is, nem csak a kifinomult műágazatokban. Újabb amőba, talányos puzzle. Ezt a leleplezőnek, polgárpukkasztónak mutatkozó irányzatot gyakran állítják párhuzamba a naiv művészettel. A rokonság oda-vissza felületes. A naiv művészek korábban is bátran nyúltak a vegyes eljárásokhoz, kollázshoz, ösztönösen keverve a primitív és egyedi technikákat, mint egy dzsesszenész valami jam³⁰ alkalommal. Találghat a kívülálló, hogy élménye véрнаив vagy vérátömlesztésen átesett. Észreveszi, ha igazi gyöngyszem és nem waldorf? Kétséges, hogy fölismeri a közönség az alájátszó számításból naiv bélyegekké operáló, propagandisztikus pop-art cselekedetet. Sokféleségükben közös az öndeplorálás az első kanyarban, és fölsejlenek a céltudatosan „naiv” művészszerp huncutságai. Galambos Tamásnál hezitál a kritika, hiszen remekművek festője is. Csöppet se naiv már drMáriás. Ki erre, ki arra csapod a nyelvével, indítékait nyakravalóként hordják, ripőknek szü-

letni kell. Eseteik a teljesen félreértett naivitásba csomagolt, felszínes néphangutánzóké, a karrieristáknál a nemzetit mutató, ám arra az idiotizmus árnyékát borító, politikai zsánereké. Róth Istvánon, Kossuth Tivadaron, dr. Dóbus Györgyön vihog a média. Okkal. S még ettől is van lejjebb, özönlenek a piktomán szédelgők Sarlatániából, az önvédelmi falvédőről. Előre a megutáltatás útján! Agóniába. Az álnaiv az ősiséget és a nemzeti tragédiákat is kikezdi. Ki-ki válogathat elrajzolt fantasy-ösökben, önkényuralmirendszer-áldozatokban, szégyent hozva az elődök kultúrájára, a légerekben is kézművességgel vigasztalódó pusztulásra ítétekre.

Vissza a természeteshez (csak alfába ne)

A komputerkor olyan eszközt tol az örök gyerek elé, amely totálisan megváltoztatja a szabad gondolkodást, önálló szemléletet. A látszólagos bőség mögött előre gyártott válaszokat találunk, főleg képi sablonokat, amelyek csökkentik az egyedít hordozó személyes kibontakozás esélyét. Lubickolnak a középszerű, giccses opportunisták, stílusutánzók – az őstehetség (naiv) önkifejező genetikai programja viszont nem ismer stílusokat, beteljesíti fantáziáját. A naiv művészet természetes kibontakozására a civilizációs kontraszelekció sem boríthatott szemfödület. Eddig. Ma, a ki tudja, milyen irányultságú tőke médiumszolgáinak lelkivilágán múlhat a valóban naiv művész bemutatása. Ha a személye túl egyszerű, mutassuk extrém csodabogárnak. Így aztán talány marad a szabadon, érdek nélkül, a semmibe alkotó naiv művész és a komputerkor lehetséges viszonya az egyetemes közönyben.

Az ember visszaálmódja a nagy szabad fővenyt, ha volt már ott, ahol azt építhetett, amit akart, pici buckát vagy tornyot emelt kagyló- és kavicstükröset, igazibbat, mint az ebből élők, s nem zavarta a sirályok kritikája. Valahogy mindig elkezdődik. A naiv témakört érintő új meglepetés hároméves Emese unokám mozgással, utánzással kísért előadása volt. Úgy felpörgött a Magonc együttes vásártéri föllépésén, hogy vármászás közben megállt, és utánozni kezdte a kis zenészek mozdulatait, egyszerre a különféle hangszerek megszólaltatóit, a gardonost, a furulyást, a dobost, a hegedűst. A csöpp karmester komolyan kiállt a várfal alapra, és semmihez nem hasonlíthatóan, vagyis mindenhez hasonlóan gesztikulált valamiféle belső ütemre. Mi volt ez, naiv pantomim? Kis performansza összefoglalta az élményt. Aztán rézsút mászott, nadrágféken lecsúszott a fűvön, és megint nekiállt gesztusaival megragadni a látottakat, hallottakat, és átélhettem egy ritka, szédítő utazást régi magamhoz, őseimhez, nem tudom. Játék. Emese nem várva senki helyeslését, megtapsolta magát. Elkapta a lényegét, ami jött, mint természetes hullám.

JEGYZETEK ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- 1 A Rózsa Naiv Művészeti Galéria foglalkozott ezzel 2009-ig a Budai Várban. Bezárt.
- 2 A kevés őszinte vállalkozás egyike volt a Duna Tv 1998-as gyerekrajz- és mesepályázata. Spirálfüzet alakban, *Az öt titok könyve* (utószó, Lázár Ervin: *A titok*. Szerk. R. Takács Olga, Vízi Mária).
- 3 *Eskimos of Hudson Bay and Alaska*. Ethnic Folkways Library. Recorded by Laura Boulton. Folkways Records FE 4444. (US 1954, LP Mono)
- 4 Szabó Júlia: A naiv művészet problémái és a magyarországi emlékegy (in *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1. szám. MNG 1970, 208–218).
Bánszky Pál művészettörténész alapította a kecskeméti Magyar Naiv Művészek Múzeumát 1976-ban. Írása: „Ez az én világom” / Népművészet – naiv művészet az összefüggések szabatos megfogalmazása (Forrás, 1999/10). Bánszky minden eszközt megragadott a naiv művészet megismertetésére: *Népi képzőművészet és naiv művészet* (diafilm, Magyar Diafilmgyártó Vállalat, 1974).
Kerékgyártó István: Naiv művészet (in *Alkotó emberek. Amatőr művészetek az ezredfordulón*. 2. jav. kiad. Budapest, 2001, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Közművelődési Főosztálya, 395–408).
- 5 Pl. miniatúra Herrad von Lansberg *Hortus deliciarum* (1180) művében, a hét szabad művészetet körbeszerkesztett, épített mérműves keretben mutatja. A *septem artes liberales* között (nyelvtan, retorika, dialektika, csillagászat, számtan, mértan, zene) a mesterségnek tartott képzőművészeteket csak érinti, e körben a témáknak nem volt helye.
- 6 Szulovszky János: Etno-art: egy fogalom genezise és lehetséges jövőbeni használata (in *A művéség dicsérete*. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére. Szerk. Cseh Fruzsina, Szulovszky János. Budapest, 2016, Plusz Könyvek).
- 7 Kerékgyártó István: Spontán stílussteremtők – Alkotásmódok népi festészetünkben és szobrászatunkban (*Napkút–Napút*, 2001/4, 49).
- 8 Mélyebben lásd Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Alternatív életstratégiák (*Kultúra és közösség*, 2014/IV. szám).
- 9 Kiss László: Amatőr – amatőrség (in *Alkotó emberek – Amatőr művészetek az ezredfordulón*. 2. jav. kiad. Budapest, 2001, NKÖM Közművelődési Főosztálya, 22–23).
- 10 „Naiv muß jedes wahre Genie sein, oder es ist keines.” Friedrich Schiller: *Über naive und sentimentalische Dichtung* – Kapitel 2 (A naiv és szentimentális költészetéről, 2. fejezet, 1795).
- 11 Akinek nincs terepismerete, annak ajánlom Olasz Ferenc: *Mindörökké* (Budapest, 1978, Magyar Helikon) és *Ecce Homo* (Budapest, 2006, Pierrot Kiadó) könyveit és témánkhoz kapcsolódó filmjeit.
- 12 Dénes Mirjam: Ki a naiv? A Dallos Marinka kutatás alapvető kérdései a naiv művészet jellemzőinek tükrében (in *Kóstolni szép tudományba*. Centr Art, 2014).
- 13 Kassák Lajos: Östehetségek (*Nyugat*, 1934/16. sz.) – a kiállításról. Itt is elolvashatják: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00581/18175.htm>
- 14 Váraljai Anna: *Idegen világ. Mokry-Mészáros Dezső művészete* (Budapest, 2017, Virág Judit Galéria).
- 15 Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. Harmadik kötet: *A Balatonvidéki magyar pásztornép művészete* (Budapest, 1911, Franklin-társulat).
- 16 Első megjelenése: *Vers egy faszoborról* címmel (*Válasz*, 1936. február). A háború alatt nyoma veszett a szobornak. Elérhető képe Andrassy Kurta János: *A magyar nép szobrászata* (Bp., 1944, ABC Könyvkiadó, XXXVII. tábla). Medvigy Endre közlése.
- 17 Vitányi Iván: Győri Elek és a naiv festészet (*Zempléni Múza*, I. évf., 2001/2). A szerző kitér más népek naiv művészetének példáira.
- 18 *Romológia. Magyarországi roma-cigány gyűjtemények* (periodika, Pécsi Tudományegyetem, 2014. őszi, téli). Európai kitekintéssel.
- 19 Banner Zoltán: *Csillagfaragók* (Bukarest, 1972, Kriterion Könyvkiadó).

- 20 Banner Zoltán: *Teremtő önvédelem. Az erdélyi magyar naivok művészete* (Budapest, 1995, Héttorony Könyvkiadó).
 Bánszky Pál: *A naiv művészet Magyarországon* (Budapest, 1984, Képzőművészeti Kiadó). Uő.: *A képzőművészet vadvirágai. 100 népművészeti és naiv szemléletű magyar alkotó* (magyar-angol kétnyelvű magánkiadás, Kecskemét, 1997).
 Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 4., Kolozsvár, 2008, Kriza János Néprajzi Társaság, A naiv művészet és rokonai, 74–76).*
- 21 Csoóri Sándor: *Műfajok őrségváltása?* (in *Tenger és diólevél, I-II. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994.* Budapest, 1994, Püski).
- 22 Sz. Muraközi Ágota: *A magyar parasztfestők és a népművészet viszonya (Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve, 1968/11, 197).*
- 23 Kicsiny Balázs: *Román György egyik későbbi kiállításának megnyitójából* (2016. május 9., volt MÚOSZ székház).
- 24 Szabados Árpád (1944–2017) évekig vezette a GYIK Műhelyt, a Magyar Nemzeti Galéria Gyermekek és Ifjúsági Képzőművészeti Műhelyét.
- 25 Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágek, lőtől lépék.* Archaikus népi imádságok. Az I. kiadás Gyulai Líviusz metszeteivel jelent meg (Budapest, 1976, Magvető Könyvkiadó).
 Nagy Olga: *Paraszt dekameron.* Válogatás székeli tréfákból és elbeszélésekből Keresztes Dóra metszeteivel (Budapest, 1977, Magvető Könyvkiadó).
- 26 Válaszúton (Râscruci, Erdély, Kolozs m.) látogatható a Kallós Zoltán Múzeum és Népművészeti Központ. Kallós eredeti ízléssel maga is festette, díszítette lakását.
- 27 Horváth Gizella: *Túlélőkészlet az esztétikához* (Egyetemi Műhely Kiadó-Bolyai Társaság, Kolozsvár – Partium Kiadó, Nagyvárad, 2012).
- 28 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Beszélő házak.* Lakásaink szimbolikája. Magyarország, 1990-es évek. A könyv részletei itt is elérhetők:
http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/Kapitany_Beszelo_hazak.pdf
- 29 Ragó Lóránt: *Originalitás problematikája a gyerekrajzok és a modern művészet viszonylatában* (Vizuális Nevelés / Művészeti Intézet, KFTFK, 2014).
- 30 *Jam* – (dzsem) természetes, spontán formációban előadott, improvizatív örömmzene előgyakorlás nélkül. Ennyi benne a naiv, a többi a képzett zenészek fantáziáján múlik.

Román György: Falurészlet (szén, papír, 295×480 mm, évszám nélkül)

